

Дахова Ірина Іванівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Дахова Ирина Ивановна

*кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры конституционного права Украины
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого*

Dakhova Iryna

*Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Constitutional Law of Ukraine
Yaroslav Mudryi National Law University*

Дереш Юлія Вікторівна

*студентка
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Дереш Юлия Викторовна

*студентка
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Deresh Yulia

*Student of the
Yaroslav Mudryi National Law University*

Романчук Альбіна Олександрівна

*студентка
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Романчук Альбина Александровна

*студентка
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Romanchuk Albina

*Student of the
Yaroslav Mudryi National Law University*

DOI: 10.25313/2520-2308-2020-5-6009

**ІНСТИТУТ ІМПІЧМЕНТУ:
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РЕГЛАМЕНТАЦІЇ
ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ В УКРАЇНІ**

**ИНСТИТУТ ИМПИЧМЕНТА:
ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РЕГЛАМЕНТАЦИИ
И ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ В УКРАИНЕ**

**INSTITUTE OF IMPEACHMENT:
FOREIGN EXPERIENCE OF REGULATION
AND WAYS OF IMPROVEMENT IN UKRAINE**

Анотація. Актуальність даної теми зумовлена існуванням таких засад демократії, як реально організований розподіл влади та ефективна система стримувань та противаг, неможливі без правової процедури притягнення до відповідальності вищих посадових осіб, яка повною мірою узгоджена з конституційними гарантіями їх діяльності. Для забезпечення цих демократичних засад більшість країн світу виробили власні механізми усунення Президента та вищих посадових осіб із поста та притягнення їх до конституційної відповідальності.

У роботі розглянуто поняття імпичменту, надана загальна характеристика цього інституту, досліджуються підстави усунення президента та інших вищих посадових осіб держави з поста в порядку імпичменту в зарубіжних країнах. У статті аналізується правова регламентація інституту імпичменту в Україні, детально розглядаються підстави усунення з поста в порядку імпичменту Президента України, наголошується на необхідності законодавчого закріплення правових наслідків у випадку припинення процедури імпичменту через відставку Президента. Особливу увагу в статті приділено дослідженню категорій «державна зрада» та «інші злочини» як підстав імпичменту.

Було досліджено головні недоліки у законодавчому регулюванні імпичменту та через призму зарубіжного досвіду запропоновано деякі шляхи його вирішення.

У статті висунуті висновки у процесі подальшого вдосконалення процедури імпичменту законодавцю варто окреслити більш конкретний перелік злочинів, за які главу держави можна буде притягнути до кримінальної відповідальності, оскільки невизначеність та абстрактність поняття «інші злочини» ускладнює цю процедуру та створює труднощі при визначенні підстави притягнення до відповідальності.

У статті здійснено аналіз юридичних позицій Конституційного Суду України та практики Європейського суду з прав людини, надано оцінку окремих позицій Суду.

Ключові слова: імпичмент, Президент, державна зрада, інші злочини.

Аннотация. Актуальность данной темы обусловлена существованием таких основ демократии, как реально организованное распределение власти и эффективная система сдержек и противовесов, невозможны без правовой процедуры привлечения к ответственности высших должностных лиц, в полной мере согласована с конституционными гарантиями их деятельности. Для обеспечения этих демократических основ большинство стран мира выработали собственные механизмы устранения Президента и высших должностных лиц с поста и привлечения их к конституционной ответственности.

В работе рассмотрено понятие импичмента, предоставленная общая характеристика этого института, исследуются основания отстранения президента и других высших должностных лиц государства с поста в порядке импичмента в зарубежных странах. В статье анализируется правовая регламентация института импичмента в Украине, подробно рассматриваются основания смещения с поста в порядке импичмента Президента Украины, отмечается необходимость законодательного закрепления правовых последствий в случае прекращения процедуры импичмента из-за отставки Президента. Особое внимание в статье уделено исследованию категорий «государственная измена» и «другие преступления» как оснований импичмента.

Было исследовано главные недостатки в законодательном регулировании импичмента и через призму зарубежного опыта предложены некоторые пути его решения.

В статье выдвинуты выводы в процессе дальнейшего совершенствования процедуры импичмента законодателю стоит выделить более конкретный перечень преступлений, за которые главу государства можно будет привлечь к уголовной ответственности, поскольку неопределенность и абстрактность понятия «другие преступления» усложняет эту процедуру и создает трудности при определении основания привлечения к ответственности.

В статье осуществлен анализ юридических позиций Конституционного Суда Украины и практики Европейского суда по правам человека, дана оценка отдельных позиций Суда.

Ключевые слова: импичмент, Президент, государственная измена, другие преступления.

Summary. The relevance of this topic is due to the existence of such foundations of democracy, as a really organized distribution of power and an effective system of checks and balances, are impossible without a legal procedure for holding senior officials accountable, fully consistent with the constitutional guarantees of their activities. To ensure these democratic foundations, most countries of the world have developed their own mechanisms for removing the President and senior officials from office and bringing them to constitutional responsibility.

The paper considers the concept of impeachment, provides a general description of this institution, explores the grounds for the removal of the president and other senior government officials from office by impeachment in foreign countries.

The article analyzes the legal regulation of the institution of impeachment in Ukraine, examines in detail the grounds for dismissal from the post in impeachment of the President of Ukraine, notes the need for legislative consolidation of legal

consequences in case of termination of the impeachment procedure due to the resignation of the President. Particular attention is paid to the study of the categories of «high treason» and «other crimes» as the grounds for impeachment.

The main shortcomings in the legislative regulation of impeachment were investigated and, through the prism of foreign experience, some ways to solve it were proposed.

The article draws conclusions in the process of further improving the impeachment procedure. The legislator should single out a more specific list of crimes for which the head of state can be prosecuted, since the uncertainty and abstractness of the concept of «other crimes» complicates this procedure and creates difficulties in determining the basis for prosecution. .

The article analyzes the legal positions of the Constitutional Court of Ukraine and the practice of the European Court of Human Rights, evaluates individual positions of the Court.

Key words: *impeachment, President, high treason, other crimes.*

Постановка проблеми. При побудові правової держави, перш за все, потрібно звернути увагу на ефективність тих інститутів, що захищають права та свободи громадян та забезпечують їх реалізацію. Відповідно до Конституції України саме Президент є гарантом дотримання цих прав та захисником найважливіших життєвих цінностей не лише людини, а й держави взагалі. Тому актуалізується питання про відповідальність глави держави як за скоєння ним державної зради чи інших злочинів, так і на інших підставах, передбачених законодавством різних країн, у формі імпічменту.

Існування таких засад демократії, як реально організований розподіл влади та ефективна система стримувань та противаг, неможливі без правової процедури відповідальності вищих посадових осіб, яка повною мірою узгоджена з конституційними гарантіями їх діяльності. Для забезпечення цих демократичних засад більшість країн світу виробили власні механізми усунення Президента та вищих посадових осіб із поста та притягнення їх до конституційної відповідальності за свої вчинки.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Дослідженням проблем розвитку та функціонування процедури імпічменту ґрунтовно займалися такі вчені-конституціоналісти та правники, як Сьєрґіна С. Г. [3], Цимбалістий Т. О. [14], Шаповал В. М. [10], Теліпко В. Е. [5], Наливайко Л. Р. [4] та багато інших. Проте питання, пов'язані із інститутом імпічменту, не втрачають своєї актуальності та потребують нових розробок та шляхів вирішення для створення досконалої законної процедури його здійснення.

Завданням даної статті є аналіз найголовніших проблем, пов'язаних із процедурою імпічменту, через призму досвіду її зарубіжного регулювання, що створює реальні перспективи подальшого удосконалення цього надзвичайно важливого для державотворення процесу.

Виклад основного матеріалу. Перші зародки інституту імпічменту з'явилися у Англії і були способом впливу Палати громад у англійському парла-

менті на явище фаворитизму, оскільки королівські міністри, що мали прихильність короля, дозволяли собі надмірне втручання у державні справи та деколи повністю ігнорували думку парламенту. Молода американська держава, що до того існувала лише у статусі англійської колонії, перейняла британське законодавство, що зумовило появу у Конституції США такої процедури, як імпічмент [13, с. 162].

Саме США має найбільший досвід застосування цієї процедури. У свій час за незаконне звільнення міністра було ініційовано імпічмент у 1868 році проти Ендрю Джонсона. У 1974 році під загрозою процедури імпічменту Річард Ніксон через Вотергейтський скандал добровільно пішов у відставку, чим і unikнув його. У 1998 році Палата представників розпочала процедуру імпічменту проти Білла Клінтона, проте за рішенням Сенату він добровільно достроково закінчив термін здійснення повноважень Президента США [11, с. 6]. Діючий Президента США Дональд Трамп став черговим Президентом, якому Палата представників, що має виключну прерогативу формулювати та висувати обвинувачення, оголосила імпічмент. А саме 24 вересня 2019 року спікер Палати представників Конгресу США Ненсі Пелосі ініціювала розслідування у справі про імпічмент Трампа. Розслідування, що у американській моделі передувє офіційному оголошенню імпічменту, розпочалося через анонімну заяву інформатора про те, що Трамп в липні 2019 року чинив тиск на Президента України Володимира Зеленського у власних особистих і політичних інтересах. Тиск, як зазначалося проводився з метою схилити українську владу до розслідування причетності до корупційних схем Гантера Байдена в обмін на фінансову і військову допомогу. Але Сенат США, який контролюють представники республіканців, кандидатом від партії яких і був Д. Трамп, визнали необґрунтованими звинувачення демократів і виправдали Президента, тому імпічмент щодо нього провалився.

В Україні інститут імпічменту є відносно новим явищем, що вперше знайшов своє закріплення в Кон-

ститутції України 1996 року, тому потребує особливої уваги з точки зору законодавчого регулювання та створення ефективної правової бази для усунення усіх проблем даної процедури. Аналізуючи історичний досвід багатьох спроб законодавчого врегулювання цієї процедури, варто зауважити, що вони довгий час не отримували офіційного закріплення у формі закону та залишилися лише проектами. Це було спричинене, перш за все, тим фактом, що попереднім очільникам держави вдавалося їх блокувати та, таким чином, зберігати усю повноту надзвичайної влади, що призводило до порушення балансу у системі стримувань та противаг.

Серьогіна С. Г. вважає однією із юридичних гарантій діяльності Президента його недоторканність, яка полягає у тому що він не підлягає арешту, затриманню, обшуку, проти нього не можуть застосувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби та зброю. Крім того, якщо говорити про галу держави, монарх не підлягає кримінальній, адміністративній, цивільно-правовій відповідальності, а президент — за винятками, передбаченими конституцією, і лише після припинення повноважень [3]. Але недоторканність Президента у жодному разі не варто розуміти як його безвідповідальність.

Поняття імпичменту має багато доктринальних визначень, що відрізняються різним висвітленням сутності та змісту даної категорії. Наливайко Н. Р. визначає «імпичмент» як спеціальну процедуру відкликання з посади вищих посадових осіб та позбавлення їх повноважень за вчинення ними грубих порушень чинного законодавства [4, с. 18–20]. Теліпко В. Е. називає «імпичментом» особливу процедуру притягнення до юридичної відповідальності вищих посадових осіб держави у випадку вчинення ними державної зради [5].

У деяких країнах імпичменту можуть піддаватися крім Президента також і вищі посадові особи. У Конституції Ізраїлю зазначено, що Прем'єр-міністр теж може бути підданий процедурі імпичменту за ініціативою Генерального прокурора. В Україні ж процедура імпичменту може бути ініційована лише проти Президента [12].

Деякі науковці звертають увагу на такий факт, що процес імпичменту, доведений до свого логічного завершення, є доволі рідкісним випадком у світовій практиці. Найчастіше президентів вбивають або скидають внаслідок військових переворотів, а законно йдуть у відставку лише одиниці. Процедуру імпичменту можна розглядати як дуже педантичний за своїм характером процес, а тому схема його проведення має бути хоч і складна, але здійсненна [8, с. 53–54].

Найбільш доцільним, на нашу думку, є визначення «імпичменту» як специфічної процедури притягнення вищих посадових осіб держави до конституційно-правової відповідальності за невиконання визначених Конституцією та законами обов'язків або ж вчинення державної зради чи інших злочинів. Під «іншими» варто розуміти злочини, склад яких визначено кримінальним законодавством.

Для зарубіжних країн притаманний досить різноманітний перелік діянь, вчинення яких Президентом або ж іншою вищою посадовою особою є підставою для ініціювання процедури імпичменту. Пункт 4 статті II Конституції США визначає вичерпне коло злочинів, за вчинення яких Президент усувається із посади за процедурою імпичменту. Конституція ФРН зазначає, що бундестаг чи бундесрат можуть висувати обвинувачення до Федерального Президента лише у тому випадку, коли він вчинив умисне порушення Основного закону чи будь-якого іншого федерального закону. В Україні ж під категорію «інші злочини» підпадають усі злочини, що визначені в Особливій частині Кримінального кодексу, де закріплені не лише умисні злочини, а й злочини, вчинені із необережності.

Деякі країни визначають підставою для імпичменту вчинення не будь-якого злочину, а саме такого, що посягає на державну безпеку (Іспанія). Парламенти Польщі та Австрії можуть висувати обвинувачення у випадку порушення членом уряду будь-якого закону, тобто його діяння не обов'язково має підпадати під категорію злочинів [10].

У Білорусії, Грузії та Вірменії підставою для імпичменту є вчинення виключно тяжких злочинів, тобто головним критерієм у цьому питанні виступає саме критерій тяжкості вчиненого злочину. Деякі країни також визначають такі підстави імпичменту, як зрада батьківщини, хабарництво, порушення присяги та конституції (Філіппіни, Угорщина, Болгарія). Досить цікавою підставою імпичменту глави держави є «неналежне виконання своїх обов'язків», що практикується у Аргентині та Кіпрі [7, с. 410].

Серед вітчизняних дослідників проблем імпичменту існують думки про те, що поняття «інші злочини» є неконкретизованою категорією, у зв'язку з можливістю застосування до неї будь-якої норми кримінального права. Виключенням є стаття 111 Кримінального кодексу, у якій державна зрада визначається як діяння, вчинене громадянином України на шкоду суверенітету, недоторканності, територіальної цілісності, обороноздатності, державній, економічній, інформаційній безпеці України [9, с. 38].

За кримінальним законодавством, злочинном визнається передбачене Кримінальним кодексом України суспільно небезпечне діяння, вчинене суб'єктом злочину. Але якщо подивитися на статтю 111 Кримінального Кодексу України, то ми не побачимо у ній спеціального суб'єкту злочину — Президента України. Державна зрада, відповідно до складу злочину статті 111 ККУ, передбачає три форми. Перша форма — перехід на бік ворога, який полягає в наданні безпосередньої допомоги державі, з якою Україна перебуває в умовах воєнного стану або збройного конфлікту, наприклад, перехід до ворога через лінію фронту, вступ до армії ворожої держави, участь за її завданням у бойових діях проти України та надання різної допомоги агентам такої держави та інше. Другою формою є шпигунство, тобто передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю. Третя форма полягає в наданні іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. Аналіз цих форм нашою думкою, що досить важко уявити, що Президент вступає до ворожої армії або ж займається шпигунством, тому норму статті 111, де визначається склад державної зради потрібно доповнити, по-перше, спеціальним суб'єктом, а саме Президентом, а також чітко визначити форми вчинення ним державної зради.

Для усунення цієї проблеми у процесі подальшого вдосконалення процедури імпичменту законодавцю варто окреслити більш конкретний перелік злочинів, за які главу держави можна буде притягнути до кримінальної відповідальності, оскільки невизначеність та абстрактність поняття «інші злочини» ускладнює цю процедуру та створює труднощі при визначенні підстави притягнення до відповідальності.

Процедура імпичменту закріплена у статтях 105, 108, 111 Конституції України, зокрема частина 3 статті 105 вказує, що звання Президента України охороняється законом та зберігається за ним довічно, якщо тільки він не був усунутий з поста у порядку імпичменту [1], але саме поняття «імпичменту» в українському законодавстві залишалось невизначеним до прийняття Конституційним Судом України Рішення від 10.12.2003 № 19-рп/2003 (справа щодо недоторканності та імпичменту Президента України), де він зазначав, що імпичмент є позасудовим конституційним процесом, за змістом якого парламент, у разі вчинення злочину Президентом України, може достроково припинити його повноваження, усунувши з поста [2].

Залежно від законодавства та особливостей розвитку правової системи у різних країнах рішення

про імпичмент главі держави приймається багатьма шляхами та за різною процедурою. Видатний вчений-конституціоналіст В. М. Шаповал у своїй наукових працях виокремлював дві моделі процедури імпичменту за критерієм походження: англійську та американську. Англійська характеризується парламентським порядком притягнення особи до відповідальності перед судом загальної юрисдикції або вищим судом. Американська ж модель, на протигагу англійській, є процедурою, що зазвичай повністю або частково реалізується у стінах парламенту. Така процедура тягне за собою звільнення з посади Президента, втрату ним недоторканності та можливість притягнення його до кримінальної відповідальності [10].

Науковці частіше за все відносять Україну до країн із американською моделлю процедури імпичменту, але варто зауважити, що американська модель функціонує у тих країнах, де існує двопалатний парламент, тому ми погоджуємося із тим, що доречніше було б виокремити змішану модель процедури імпичменту [9, с. 38–40].

Численні спроби прийняття закону, який би регулював дану процедуру, у попередніх парламентарів були безуспішними, проте 10 вересня 2019 року було прийнято Закон України «Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпичмент)», який набув чинності із 25 вересня 2019 року. Стаття 1 цього закону вперше на законодавчому рівні чітко закріпила визначення поняття «імпичменту»: «Усунення Президента України з поста в порядку імпичменту є способом притягнення Президента України до конституційної відповідальності. Імпичмент є позасудовим конституційним процесом, за змістом якого Верховна Рада України у разі вчинення державної зради або іншого злочину Президентом України може достроково припинити його повноваження, усунувши з поста.» [15]. Варто зауважити, що чіткого переліку злочинів, за які глава держави буде притягнутий до конституційної відповідальності, так і не було надано.

Але нагальною також залишається проблема співвідношення кримінальної та конституційної відповідальності під час процедури імпичменту. Відповідно до Конституції України, Закону України «Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпичмент)» та Рішення Конституційного Суду України № 19-рп/2003 імпичмент є різновидом виключно конституційної відповідальності. Незважаючи на неможливість притягнення чинного Президента України до кримінальної відповідальності, єдиною підставою імпичменту є вчинення ним державної зради або злочину, що перебуває в пло-

щині кримінальної відповідальності. Але частина 1 статті 62 Конституції містить безальтернативний принцип презумпції невинуватості, який проголошує, що «особа вважається невинуватою у вчиненні злочину, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду» [1]. Принцип презумпції невинуватості та доведення вини визначено одним із принципів, на яких здійснюється процедура імпичменту в Законі України «Про особливу процедуру усунення Президента з поста (імпичмент)».

Притягнення особи, що обіймає пост президента, до кримінальної відповідальності можливе лише після дострокового припинення його повноважень у порядку імпичменту — особливої парламентської процедури. У цьому випадку до кримінальної відповідальності притягується не президент, а громадянин, що займав посаду президента. Виняток із загального правила становить Португалія, де процедура імпичменту по суті поєднується з кримінальним переслідуванням, і президент за ініціативою парламенту може бути притягнений Верховним Судом до кримінальної відповідальності за злочини, скоєні у зв'язку із виконанням своїх обов'язків, і лише після засудження втрачає свій пост. Неможливість притягнення глави держави до судової відповідальності випливає із самої сутності цього державного інституту, оскільки він є уособленням держави, а всі судові рішення виносяться від імені держави. Відповідальність глави держави у цьому випадку розглядалося б як самоосуд [2; 3].

До того ж, притягнення Президента до конституційної відповідальності суперечить положенню ст. 124 Основного Закону, де сказано, що правосуддя в Україні здійснюють виключно суди [1]. На противагу українському механізму, варто зазначити, що процедура імпичменту в США, що має більше політичне, ніж правове значення, передбачає, що «судове слухання всіх злочинів, за винятком справ імпичменту, ведеться присяжними суддями». Це є доказом того, що американська модель характеризується повним невтручанням судової влади у процес імпичменту. У розділі 3 Конституції США зазначено, що Сенат єдиний має право приймати рішення щодо імпичменту, тобто роль обвинувача виконує Палата представників, а роль суду — сенат [9, с. 38].

Для вирішення питання про зіткнення конституційної та кримінальної відповідальності, на нашу думку, можливим є зміна Конституції та зазначення у ній, що справа про імпичмент Президента не входить до компетенції суду. Однак при розгляді можливості такої зміни потрібно також враховувати,

що висновок про наявність у діяннях Президента України складу злочину надає Верховний Суд. Також варто зазначити, що розслідування щодо підстав імпичменту проводиться в США ще до його оголошення, тобто Президенту оголошують імпичмент за достовірної впевненості у вчиненні діяння, що є його підставою.

Необхідним аспектом у розвитку процедури імпичменту залишається потреба законодавчого закріплення правових наслідків у випадку припинення імпичменту через відставку Президента. У світовій практиці існують випадки, коли добровільна відставка посадової особи у процесі імпичменту припиняла розслідування кримінальної справи. У 1974 році Вотергейтський скандал змусив Президента США Р. Ніксона добровільно піти у відставку, щоб припинити кримінальне провадження проти себе [14, с. 44].

Слушною є думка багатьох науковців, що добровільна відставка президента не має припинити розслідування по кримінальній справі чи виключати інші юридичні наслідки за вчинене правопорушення. Логічно передбачити у законі, що регулює процедуру імпичменту, не лише припинення повноважень та відставку посадової особи, а і ввести юридичні наслідки у вигляді заборони займати у подальшому будь-яку посаду в органах державної влади [13, с. 163–164].

Що стосується європейського досвіду застосування імпичменту, то вперше серед пострадянських держав ця процедура була успішно застосована до колишнього Президента Литви Роландаса Паксаса. Підставою цього стало порушення ним присяги та Конституції держави, оскільки Паксас надав громадянство Литви російському підприємцеві Юрію Борисову, який, у свою чергу, фінансував його виборчу кампанію. До того ж, колишнього Президента звинувачували в розголошенні державної таємниці. Саме внаслідок цього його і було усунуто з поста у квітні 2004 року. Проте Європейський суд з прав людини у своєму рішенні від 6 січня 2011 року став на захист Паксаса та визнав, що рішення Конституційного суду Литви щодо довічної заборони зайняття ним будь-яких політичних посад, які вимагають складення присяги, зокрема, бути кандидатом до національного парламенту, не відповідає статті Європейської конвенції про права людини щодо свободи виборів. Отже, на нашу думку, правові наслідки застосування процедури імпичменту повинні бути в справедливих і доцільних межах і не порушувати прав людини [6].

На жаль, прийняття окремого закону не усунуло складність та неточність процедури, законодавчо

регламентований механізм зберіг попередні процедурні недоліки, що пов'язані із діяльністю спеціальної тимчасової слідчої комісії, ускладненим порядком прийняття рішення про звинувачення Президента України, відсутністю встановлення максимального терміну тривалості процедури розслідування і розгляду справи щодо вчинення Президентом України державної зради або іншого злочину, що може призвести до нескінченості процедури імпічменту.

Висновок. Отже, для ефективного функціонування процедури імпічменту не достатньо лише прийняття окремого закону, норми якого не зазнали істотного доопрацювання. Варто шукати подальші шляхи його удосконалення, перш за все, шляхом аналізу зарубіжного досвіду демократичних країн, бо функціонування та ефективність інституту Президентства є одним із найголовніших показників рівня демократії в країні.

Література

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. С. 141. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 105, частини першої статті 111 Конституції України (справа щодо недоторканності та імпічменту Президента України) від 10 грудня 2003 року № 19-рп/2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-03>
3. Сєрьогіна С. Г. Теоретично-правові та організаційні засади функціонування інституту президентства в Україні / С. Г. Сєрьогіна. Х.: Ксилон, 2001. 280 с.
4. Наливайко Л. Процедура імпічменту: проблемні питання / Л. Наливайко, І. Пізнюк // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2016. № 3. С. 18, 20.
5. Теліпко В. Е. Конституційне та конституційно-процесуальне право / В. Е. Теліпко К.: Центр учбової літератури, 2009. 568 с.
6. Case of Paksas v. Lithuania [Ukrainian Translation] summary by the COE Human Rights Trust Fund. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-118056>
7. Інститут імпічменту у політико-правовій системі України та світу / Ю. М. Войтенко // Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 94. С. 408–412.
8. Кузьма Т. Інститут імпічменту: політико-правовий аналіз / Панорама політологічних студій // Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету. 2010. Випуск 4.
9. Баргілевич М. І. Шляхи вдосконалення процедури імпічменту Президента в Україні крізь призму досвіду зарубіжних країн / М. І. Баргілевич // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2016. Вип. 36(1). С. 37–41.
10. Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн. Академічний курс: підручник / В. М. Шаповал. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 464 с. (2-ге видання, перероблене і доповнене).
11. Толкач, А. М. Інститут імпічменту: світова практика застосування / А. М. Толкач // Актуальні проблеми юридичної науки та практики. 2016. № 1 (2).
12. Основной закон Израиля о правительстве от 2001 года. URL: <http://worldconstitutions.ru/?p=200>.
13. Історія виникнення та розвитку інституту імпічменту у зарубіжних державах / А. З. Шевчук // Держава і право. 2012. Вип. 57. С. 158–165. Бібліогр.: 20 назв. укр.
14. Цимбалістий Т. Інститут імпічменту в системі конституційно-правової відповідальності / Т. Цимбалістий // Порівняльноаналітичне право. 2017. № 1. С. 44.
15. Закон України «Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент)» від 10.09.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39-20>

References

1. Konstituciya Ukrayini // Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini (VVR). 1996. № 30. S. 141. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Rishennya Konstitucijnogo sudu Ukrayini u spravi za konstitucijnim podannjam 47 narodnih deputativ Ukrayini pro oficijne tлумachennya polozhen chastini pershoyi statti 105, chastini pershoyi statti 111 Konstituciyi Ukrayini (sprava shodo nedotorkannosti ta impichmentu Prezidenta Ukrayini) vid 10 grudnya 2003 roku № 19-rp/2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-03>

3. Serogina S. G. Teoretichno-pravovi ta organizacijni zasadi funkcionuvannya institutu prezidentstva v Ukrayini / S. G. Serogina. H.: Ksilon, 2001. 280 s.
4. Nalivajko L. Procedura impichmentu: problemni pitannya / L. Nalivajko, I. Piznyur // Aktualni problemi vitchiznyanoyi yurisprudenciyi. 2016. № 3. S. 18, 20.
5. Telipko V. E. Konstitucijne ta konstitucijno–procesualne pravo / V. E. Telipko K.: Centr uchbovoyi literaturi, 2009. 568 s.
6. Case of Paksas v. Lithuania [Ukrainian Translation] summary by the COE Human Rights Trust Fund. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-118056>
7. Institut impichmentu u politiko-pravovij sistemi Ukrayini ta svitu / Yu. M. Vojtenko // Gileya: naukovij visnik. 2015. Vip. 94. S. 408–412.
8. Kuzma T. Institut impichmentu: politiko-pravovij analiz / Panorama politologichnih studij // Naukovij visnik Rivnenskogo derzhavnogo gumanitarnogo universitetu. 2010. Vipusk 4.
9. Bargilevich M. I. Shlyahi vdoskonalennya proceduri impichmentu Prezidenta v Ukrayini kriz prizmu dosvidu zarubizhnih krayin / M. I. Bargilevich // Naukovij visnik Uzhgorodskogo nacionalnogo universitetu. Seriya: Pravo. 2016. Vip. 36(1). S. 37–41.
10. Shapoval V. M. Konstitucijne pravo zarubizhnih krayin. Akademichnij kurs: pidruchnik / V. M. Shapoval. Kiyiv: Yurinkom Inter, 2010. 464 s. (2-ge vidannya, pereroblene i dopovnene).
11. Tolkach, A. M. Institut impichmentu: svitova praktika zastosuvannya / A. M. Tolkach // Aktualni problemi yuridichnoyi nauki ta praktiki. 2016. № 1 (2).
12. Osnovnoj zakon Izrailya o pravitelstve ot 2001 goda. URL: <http://worldconstitutions.ru/?p=200>.
13. Istoriya viniknennya ta rozvitku institutu impichmentu u zarubizhnih derzhavah / A. Z. Shevchuk // Derzhava i pravo. 2012. Vip. 57. S. 158–165. Bibliogr.: 20 nazv. ukp.
14. Cimbalistij T. Institut impichmentu v sistemi konstitucijno-pravovoyi vidpovidalnosti / T. Cimbalistij // Porivnyalnoanalitichne pravo. 2017. № 1. S. 44.
15. Zakon Ukrayini «Pro osoblivu proceduru usunenannya Prezidenta Ukrayini z posta (impichment)» vid 10.09.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39-20>